

ACTUALISATIE NOTA

Mantelzorgbeleid en vrijwillige ondersteuning

”Dat doe je toch gewoon”

in

Midden-Drenthe

2013 - 2017

Vastgesteld door de Gemeenteraad van Midden-Drenthe op 25 juni 2015

INHOUDSOPGAVE

	pagina
1. Inleiding	5
2. Gemeentelijk Beleidskader	7
2.1 Doelstelling en uitgangspunten	
2.2. Aantallen mantelzorgers	
2.3 Veranderingen met de Wmo vanaf 2015	
3. Mantelzorg	9
3.1. Omschrijving van Mantelzorg	
3.2. De positie en waardering van de mantelzorger	
3.3. De jonge mantelzorger	
4. Vrijwillige ondersteuning en respijtzorg	15
4.1. Wat is vrijwillige ondersteuning?	
4.2. Aandachtspunten bij de vrijwillige ondersteuning	
4.3. Respijtzorg	
5. Mantelzorg en Ruimtelijke Ordening	17
6. Wat is er zoal gebeurd de afgelopen periode?	18
6.1. Acties door Welzijnswerk	
6.2. Acties door de gemeente	
6. Financiën	21

Bijlagen

1. Inleiding

Het eerste Beleidsplan “Mantelzorg en Vrijwillige Ondersteuning 2013-2017” is vastgesteld door de gemeenteraad op 30 mei 2013. Nu vanaf 2015 een nieuwe Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) van kracht is, dient ook het gemeentelijk mantelzorgbeleid te worden geactualiseerd en zo nodig te worden aangescherpt.

In essentie betreft het een actualisatie van:

1. het beter en opnieuw in beeld brengen van de positie van de (jonge) mantelzorger in het gehele zorg netwerk in Midden-Drenthe;
2. een herbezinning van de waardering van de (jonge) mantelzorger;
3. het toenemende belang van vrijwillige ondersteuning en respijtzorg;
4. het gemeentelijk beleid ten aanzien van de mantelzorgwoning als gevolg van het gewijzigde Besluit omgevingsrecht (BOR) .

Het eerste Beleidsplan wordt niet herschreven. We gaan dan ook niet alle hoofdstukken de revue laten passeren, maar beperken ons tot enkele onderdelen. Zo zijn bijvoorbeeld de problemen en zorgen van de mantelzorger, maar ook, dat lang niet alle mantelzorgers zich gemakkelijk laten bereiken, in voldoende mate in het Beleidsplan voor het voetlicht gebracht.

We beginnen met (een herinnering van) het vastgestelde beleidskader voor Mantelzorg en Vrijwillige Ondersteuning en vervolgen met de nieuwe omschrijving van mantelzorg volgens de nieuwe Wet maatschappelijke ondersteuning. Elk hoofdstuk eindigt met enkele acties.

Voor deze voorlopige Actualisatienota zijn:

1. bouwstenen aangeleverd door Welzijnswerk Midden-Drenthe: consultant mantelzorgondersteuning en consultant vrijwillige ondersteuning;
2. de vragen van de aangenomen motie van de gemeenteraadsvergadering op 11 december 2014 meegenomen;
3. suggesties gedaan vanuit de bestuurlijke ontmoeting op 11 februari 2015 met het Contactpunt Mantelzorg Midden-Drenthe (CPM);
4. de gemeentelijke Kadernota Wmo (vastgesteld door de gemeenteraad op 11 december 2014) en brieven van de Staatssecretaris in 2013 en 2014 gehanteerd.

Voor een definitieve Actualisatienota zal:

1. het advies van de Wmo Adviesraad Midden-Drenthe worden gevraagd en
2. de resultaten van de opiniërende bespreking in de raadscommissie Zorg & Welzijn worden meegenomen.

Het blijft belangrijk om te blijven benadrukken dat mantelzorg echt iets anders is dan het bekende en gebruikelijke vrijwilligerswerk. In een bijlage bij deze nota zijn de verschillen terug te lezen.

Hier benadrukken wij de meest belangrijke kenmerken van mantelzorgers:

- mantelzorg bied je vanuit je directe relatie met de zorgontvanger en doe je ongeorganiseerd;
- mantelzorg overkomt je, je rolt erin;
- als mantelzorger ben je beschikbaar wanneer het nodig is en je kunt er niet zo maar mee stoppen;
- als mantelzorger doe je wat nodig is;
- mantelzorg betreft iemand uit de familie- of vriendenkring of bureu;
- door mantelzorg loop je gevaar voor psychische en lichamelijke overbelasting;
- mantelzorg kan je beperken in het onderhouden van sociale contacten;
- mantelzorgers voelen zich vaak ondergewaardeerd;
- mantelzorgers krijgen weinig feedback;
- mantelzorg wordt vanzelfsprekend gevonden.

Eigenlijk is mantelzorg niet zo gewoon, toch doen velen het wel gewoon. De ondertitel had ook mogen zijn: “Dat is niet zo gewoon”.

2. Gemeentelijk Beleidskader

2.1 Doelstelling en uitgangspunten

In het Beleidsplan “Mantelzorg en Vrijwillige Ondersteuning 2013-2017” zijn de volgende doelstellingen en uitgangspunten vastgesteld:

1. erkennen en waarderen van de zorgverlening door de mantelzorger en zijn of haar positie;
2. bekendheid geven aan wat mantelzorg inhoudt en betekent: bewustwording bij mantelzorgers, beroepskrachten en verwijzers en het profileren van het belang van mantelzorg in de samenleving;
3. voorkomen en verminderen van overbelasting van en isolement bij de mantelzorger;
4. waarborgen scheppen voor werving en ondersteuning van vrijwilligers.

Wij willen naar een gemeente:

- die mantelzorgers bereikt;
- waar mantelzorgers even vrijaf kunnen hebben;
- die rijk blijft aan vrijwilligers die individuele ondersteuning kunnen bieden;
- waar zorginstellingen en eerstelijnszorg en werkgevers mantelzorgvriendelijk zijn;
- die mantelzorgers en jonge mantelzorgers ondersteunt en waardeert;
- die het goede voorbeeld geeft aan werkgevers voor de werkende mantelzorgers;
- waar mantelzorgers prettig wonen.

In het Beleidsplan werd niet expliciet aangegeven dat de gemeente ook jonge mantelzorgers ondersteunt. Met de vaststelling van deze Actualisatienota worden ook jonge mantelzorgers duidelijk als doelgroep aangegeven. Dat betekent ook aandacht in het Wmo-, jeugd-, en onderwijsbeleid.

2.2 Aantallen mantelzorgers

De ramingen van het aantal mantelzorgers in Nederland verschilt per onderzoek. Zo valt in een CBS publicatie “Mantelzorg uit de doeken” uit 2010 het volgende te lezen:

Inwoners	: 33.560 per 1 januari 2009
Inwonertal 18 jaar en ouder	: 26.848
Aantal mantelzorgers 18 jaar en ouder	: 7.115
Mantelzorgers die langdurig of intensief zorgen	: 5.370
Mantelzorgers die langdurig én intensief zorgen	: 2.255
Zwaar of overbelaste mantelzorgers	: 925

Hoeveel jonge mantelzorgers er in onze gemeente wonen of actief zijn, is niet bekend. Maar in deze raming van 925 bevinden zich ook jonge mantelzorgers die zwaar of overbelast zijn.

Verder is bekend dat vanaf 2011 tot 2015 het aantal mantelzorgers met een mantelzorgcompliment in de vorm van een geldbedrag van het rijk is gegroeid van 627 naar 867.

Uit alle ramingen en eigen registratie blijkt dat veel (jonge) mantelzorgers niet bij de gemeente of bij Welzijnswerk Midden-Drenthe en bij het Contactpunt Mantelzorg Midden-Drenthe (CPM) bekend zijn. Er is nog veel werk te doen.

2.3 Veranderingen met de Wmo vanaf 2015

De inwerkingtreding van de nieuwe Wet maatschappelijke ondersteuning vanaf 2015 heeft ook enkele gevolgen voor het gemeentelijk mantelzorgbeleid. We noemen:

- gemeenten moeten een beleidsplan hebben en hierin opnemen hoe mantelzorgers worden ondersteund;
- duidelijkheid verstrekken hoe mantelzorgers jaarlijks een blijk van waardering mogen verwachten (in plaats van het tot 2015 bestaande mantelzorgcompliment van het rijk);
- mantelzorgers worden betrokken bij het (zogenoemde) keukentafelgesprek en wordt ook bekeken wat de mantelzorger nodig heeft aan ondersteuning;
- ook moet aandacht zijn voor de manier waarop mantelzorgers en vrijwilligers worden ondersteund; zo moeten er voor de ondersteuning van de mantelzorgers algemene voorzieningen worden getroffen.

Met de afschaffing van het mantelzorgcompliment door het rijk vanaf 2015 is de geldelijke waardering met € 200,- voor een door het CIZ erkende mantelzorger afgeschaft. Sinds de gemeenten vanaf 2015 verantwoordelijk zijn geworden voor een vorm van waardering, zijn er ook gelden hiervoor in het Sociale Domein mee overgeheveld. Deze middelen zijn niet geormerkt.

Mantelzorg kan niet worden verplicht. In het gemeentelijk WMO onderzoek wordt mantelzorg meegenomen als onderdeel in de gebruikelijke zorg en of er anderen in het sociale netwerk van de zorgvrager iets kunnen betekenen, maar het is geen verplichting dat de mantelzorger mantelzorgt.

Acties

- 1. Jonge mantelzorgers worden expliciet als doelgroep gezien en opgenomen in het jeugd-, wmo- en onderwijsbeleid.**
- 2. We willen en blijven de inzet van (jonge) mantelzorgers ondersteunen en waar mogelijk versterken of verlichten, zodat zij de kans en de ruimte krijgen om activiteiten te ondernemen die bij hun leeftijd passen.**

3. Mantelzorg

We vervolgen met de nieuwe omschrijving van mantelzorg volgens de nieuwe Wet maatschappelijke ondersteuning. Om zo veel mogelijk mantelzorgers te kunnen bereiken, stellen wij voor de komende periode uit te gaan van een ruime omschrijving.

3.1. Omschrijving van Mantelzorg

U zorgt voor een ouder, partner, kind, familielid, buurman of iemand uit uw vriendenkring die chronisch ziek is, verslaafd is of een andere beperking heeft. Dan bent u mantelzorger.

De Wet maatschappelijke ondersteuning Wmo) ingaande 2015 geeft de volgende definitie van Mantelzorg: “hulp ten behoeve van zelfredzaamheid, participatie, beschermd wonen, opvang, jeugdhulp, het opvoeden en opgroeien van jeugdigen en zorg en overige diensten als bedoeld in de Zorgverzekeringswet, die rechtstreeks voortvloeit uit een tussen personen bestaande sociale relatie en die niet wordt verleend in het kader van een hulpverlenend beroep” (Staatsblad 2014, Nr. 280).

Het Besluit omgevingsrecht (Bor) per 1 november 2014 geeft ook een definitie voor mantelzorg: intensieve zorg of ondersteuning, die niet in het kader van een hulpverlenend beroep wordt geboden aan een hulpbehoevende, ten behoeve van zelfredzaamheid of participatie, rechtstreeks voortvloeiend uit een tussen personen bestaande sociale relatie, die de gebruikelijke hulp van huisgenoten voor elkaar overstijgt, en waarvan de behoefte met een verklaring van een huisarts, wijkverpleegkundige of andere door de gemeente aangewezen sociaal-medisch adviseur kan worden aangetoond.

Volgens het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ) is iemand een mantelzorger als hij of zij minstens acht uur per week en/of voor een periode van minimaal drie maanden voor een chronische zieke, gehandicapte of hulpbehoevende naaste zorg draagt.

Voor welke omschrijving ook wordt gekozen: mantelzorgers hebben te maken met zorg aan mensen die een lichamelijke, psychische of verstandelijke beperking hebben. En ongeveer een vijfde van alle mantelzorgers zorgt voor iemand met een verstandelijke beperking of psychiatrische problematiek (bron: Sociaal en Cultureel Planbureau, januari 2012).

Mantelzorgers kunnen een beroep doen op de gemeente voor ondersteuning en om te kunnen deelnemen aan de samenleving, naast, bij of ter verlichting van de zorg voor een ouder, partner, kind, familielid, buurman of iemand uit de vriendenkring. Doel is om te voorkomen dat mantelzorgers te zwaar belast (of ziek) worden en dat de zorgkosten stijgen.

Bij Welzijnswerk Midden-Drenthe zijn momenteel 120 mantelzorgers bekend. Voor de komende periode gaan wij uit van een praktische omschrijving voor iemand die mantelzorger is. Mochten om beleidsmatige redenen toetsingscriteria nodig zijn, dan hanteren wij als basis de wettelijke WMO definitie en moet bijvoorbeeld een verklaring van een deskundige worden overgelegd.

Acties

- 3. Voor een omschrijving van wie mantelzorger is, hanteren wij voorlopig de volgende werksomschrijving: “U biedt hulp aan en zorgt voor een ouder, partner, kind, familielid, buurman of iemand uit uw vriendenkring die chronisch ziek is, verslaafd is of een lichamelijke of psychische beperking heeft. Dan bent u mantelzorger”.**
- 4. Voor toetsingscriteria bij nieuw beleid hanteren wij de wettelijke Wmo definitie en kan een verklaring van een deskundige worden gevraagd en/of zo nodig aanvullende criteria worden opgesteld.**

3.2. De positie en waardering van de mantelzorger

In de Kadernota WMO (vastgesteld door de gemeenteraad op 11 december 2014) is aangegeven dat: “bij het Wmo onderzoek door de gemeente niet alleen wordt gekeken naar wat de inwoner zelf nodig heeft; ook de vragen en behoeften van de directe omgeving worden bij het Wmo onderzoek betrokken. Respijtzorg voor mantelzorgers kan ingezet worden om de kracht van de directe omgeving te versterken. Daarnaast zal het college op basis van het huidige mantelzorgbeleid nagaan op welke wijze invulling kan worden gegeven aan het mantelzorgcompliment, als blijk van waardering. Het college zal bovendien nagaan of het beleid voldoende ruimte geeft voor de gewenste uitvoering, in het bijzonder richting de jonge mantelzorgers. Zo nodig wordt het beleid aangepast.”

Als eerste willen wij nogmaals benadrukken dat wij de inzet van onze mantelzorgers erg belangrijk vinden. Welzijnswerk Midden-Drenthe ontvangt al enige jaren een budget voor de ondersteuning en een vorm van groepswaardering. Er worden, ook voor jonge mantelzorgers, diverse activiteiten georganiseerd gedurende het jaar en vooral op of rond de Dag van de Mantelzorg op 10 november. Ook wordt het Contactpunt Mantelzorg Midden-Drenthe, het lotgenotencontact, ondersteund. In 2015 bedraagt het budget hiervoor in totaal € 81.228,- en betreft sinds de vaststelling van het eerste Beleidsplan een reguliere geïndexeerde subsidie.

Het zijn van mantelzorger brengt extra kosten, bijvoorbeeld reis- en telefoonkosten, met zich mee. Mezzo, de landelijke belangenorganisatie van mantelzorgers, berekende deze kosten op gemiddeld € 1.100,- per jaar. Volgens de staatssecretaris is deze optelsom een mix van verschillende kosten die niet altijd volledig zijn toe te schrijven aan het verlenen van mantelzorg. Blijft onverlet dat een mantelzorger kosten maakt. Met een minimuminkomen is dat eerder merkbaar.

Het blijft belangrijk om mantelzorgers op te sporen. Pas dan is het mogelijk om hen bij hun inzet te versterken, te verlichten en te verbinden. Daarom doen mantelzorgers zelf er goed aan hun situatie niet alleen als privéaangelegenheid te beschouwen, maar ook op tijd anderen in de buurt en bij maatschappelijke en levensbeschouwelijke organisaties deelgenoot te maken van hun situatie. Ook dat maakt dat mantelzorg zingevend blijft, omdat naast de positieve ervaringen ook signalen kunnen worden afgegeven en opgevangen dat het ook (soms te) belastend kan zijn¹. In het Beleidsplan (mei 2013) is uitgebreid ingegaan op de zorgen en problemen van de mantelzorger

Naast specifieke kennis van mantelzorg, is extra aandacht noodzakelijk als het gaat om zorgvragers met een psychiatrische achtergrond. In deze situaties heeft huishoudelijke hulp nog een aanvullende sociale functie. Bij overlijden van de hulpbehoevende dient de achtergebleven mantelzorger een beroep te kunnen blijven doen op nazorg en dient nazorg ook te worden aangeboden.

¹ In het Beleidsplan Mantelzorg en Vrijwillige Ondersteuning 2013-2017, “Dat doe je toch gewoon” (mei 2013) zijn in hoofdstuk 2.3 de zorgen en problemen van de (jonge) mantelzorger verwoord.

Ook in situaties waarbij de hulpbehoevende partner van de mantelzorger in het ziekenhuis of een andere instelling wordt opgenomen is het mogelijk dat mantelzorgers desgewenst een beroep kunnen doen op nazorg.

Wij verwachten de komende tijd via het gemeentelijk Wmo onderzoek en de arrangementen teams meer zicht te krijgen op de behoeften van mantelzorgers van cliënten in onze gemeente, ook wanneer de mantelzorger elders woont.

Nu de gemeente vanaf 2015 een besluit dient te nemen over een vorm van waardering (al of niet immaterieel) van de mantelzorger, is nader onderzoek nodig naar de wensen van de mantelzorger en de mogelijkheden van de gemeente. Diverse communicatie mogelijkheden dienen hiervoor te worden benut: gemeenteberichten, social media, flyers, folders via intermediairs, gerichte uitnodigingen, enz.. Een dergelijk onderzoek kan met extra financiële ruimte van de gemeente door Welzijnswerk Midden-Drenthe worden uitgevoerd in 2015. De resultaten hiervan kunnen in 2016 worden benut². De kosten van dit onderzoek zijn geraamd op € 6.000,-.

3.3. De jonge mantelzorger

Tijdens de vergadering van de gemeenteraad op 11 december 2014 heeft de gemeenteraad een motie aangenomen en het college voorgesteld om de jonge mantelzorgers niet mee te rekenen bij de zorg indicatie of het Wmo onderzoek en het college drie gerichte vragen voorgelegd:

1. De mogelijkheden te onderzoeken om kinderen en schoolgaande/studerende jongeren, niet mee te tellen als voor een gezin een zorgindicatie wordt opgemaakt.
2. Eventuele financiële consequenties van een dergelijke maatregel inzichtelijk te maken.
3. Een voorstel aan de gemeenteraad te doen toekomen, waarin deze maatregel praktisch is uitgewerkt.

Als toelichting bij de vragen in deze motie is het volgende meegegeven.

“Volgens het Sociaal Cultureel Planbureau is de druk op mantelzorgers hoog. De positie van jonge mantelzorgers blijft daarbij vaak onderbelicht. Door de kanteling in het sociale domein worden meer zorgtaken overgelaten aan de directe omgeving van zorgvragers. Dit betekent dat mantelzorgers, en ook jonge mantelzorgers, te maken krijgen met een hogere belasting. Er is niets mis mee dat kinderen en jongeren een steentje bijdragen in het huishouden. Jonge mantelzorgers zijn vaak van jongs af gewend om relatief veel verantwoordelijkheid te nemen. Ook daar is niets mis mee. Wel komen kinderen die opgroeien in een gezin met een ziek ouder, broertje of zusje zelf vaak zorg en aandacht tekort. Daar bovenop komt nog de psychische belasting voor deze kinderen. Kinderen en jongeren, die de zware taak hebben van de zorg voor een familielid of naaste, moeten ondanks de situatie waar zij in terecht gekomen zijn, de mogelijkheid hebben om zich te ontwikkelen als ieder ander kind. Dit betekent dat jonge mantelzorgers voldoende ruimte moeten hebben om zich te wijden aan school/studie en sociale contacten, zodat zij zich op hun toekomst kunnen voorbereiden. Het is daarom niet wenselijk dat het huishouden ook nog extra op de schouders van jonge mantelzorgers komt te rusten”.

² Concept projectplan erkenning en waardering mantelzorgers in Midden-Drenthe, februari 2015.

Als reactie hierop het volgende.

Er zijn kinderen die in een gezin opgroeien waar een ouder, broer of zus een chronisch ziekte, handicap, een psychische aandoening of verslaving heeft. De jeugd van deze kinderen is minder zorgeloos dan voor andere kinderen. De jonge mantelzorgers geven dagelijks vaak praktische of emotionele steun en maken zich zorgen over de situatie van ouder, broer of zus. Doordat de aandacht in eerste instantie gaat naar het zieke familielid kunnen jonge mantelzorgers zelf aandacht te kort komen. Er is vaak sprake van verborgen leed. Jonge mantelzorgers uiten hun eigen zorgen en klachten niet om daarmee hun ouders te ontzien. Met name jongeren die opgroeien in een situatie van '(over)belasting', die onopgemerkt blijft, is de kans groot dat op latere leeftijd problemen ontstaan, zoals psychische klachten met als gevolg relatie en/of carrière problemen. Dus vroegtijdig signaleren is belangrijk en om problemen in de toekomst van de jongere te voorkomen, als ook om extra zorgkosten te vermijden.

Het is belangrijk dat er bij het gemeentelijk Wmo onderzoek maar ook bij de uitvoering van de Jeugdwet in Midden-Drenthe aandacht is voor deze groep kinderen, zodat zij door tijdige signalering ondersteund kunnen worden. In samenwerking met Welzijnswerk Midden-Drenthe en het Centrum voor Jeugd en Gezin moet er ook worden gewerkt aan bewustwording van de problematiek bij beroepskrachten in het onderwijs, via de zorgstructuur in en om de school (ZAT's) en andere sectoren.

Wij vinden het zinvol en belangrijk om te onderzoeken hoe wij jonge mantelzorgers met behulp van intermediairs beter dan tot nu toe kunnen bereiken, ook met het oog op deelname aan activiteiten met lotgenoten, welke activiteiten al door Welzijnswerk Midden-Drenthe worden georganiseerd. Wij stellen ons voor om gedurende de komende twee jaar eerst nauwgezet het wel en wee van de jonge mantelzorger bij het WMO onderzoek te inventariseren, met inachtneming van de algemeen gebruikelijke hulp, om de jonge mantelzorger niet te snel in een bijzondere positie te brengen. In ieder geval zal bij het Wmo onderzoek onder de aandacht moeten worden gebracht dat er via lotgenotencontact of anderszins bij Welzijnswerk Midden-Drenthe mogelijkheden zijn voor ondersteuning, ook voor jonge mantelzorgers³. **Het onderzoek bestaat uit vier fasen. De eerste fase (8 uur) is een onderzoek naar de omvang van de groep, de tweede fase (20 uur) is een onderzoek naar de bestaande waarderingssystemen, de derde fase (32 uur) is een onderzoek onder de doelgroep naar de gewenste vorm van waardering en in de vierde fase (40 uur) wordt de gewenste vorm van waardering uitgewerkt. Naast de kosten van de ingezette uren is er nog € 650,00 beschikbaar voor werving en PR materiaal.**

Het betekent ook dat de medewerkers die het keukentafelgesprek voeren, de Wmo consultants, de medewerkers van Het Loket voor Zorg en Dienstverlening (in Smilde, Beilen en Westerbork) en andere professionals getraind en geschoold zijn in het herkennen en ondersteunen van jonge mantelzorgers.

Acties

³ Jonge mantelzorgers zijn speerpunt in het Werkplan Consulent Mantelzorg 2015 van Welzijnswerk Midden-Drenthe.

- 5. We handhaven onze visie in het vastgestelde Beleidsplan van mei 2013 over de ondersteuning en immateriële waardering van mantelzorgers.**
- 6. Welzijnswerk Midden-Drenthe vragen we om nader onderzoek te doen onder mantelzorgers naar mogelijke vormen van (een al of niet geldelijke) waardering en erkenning (kosten € 6.000,-).**
- 7. Voor het organiseren van activiteiten en mogelijke attenties voor (jonge) mantelzorgers stellen we voor de komende periode (2015 en 2016) een aanvullend budget van 2 keer € 20.000,- beschikbaar aan Welzijnswerk Midden-Drenthe.**
- 8. We vragen Welzijnswerk Midden-Drenthe te monitoren in hoeverre jonge mantelzorgers via intermediairs worden bereikt en deel hebben genomen aan activiteiten met lotgenoten.**
- 9. De komende twee jaar wordt het wel en wee van de jonge mantelzorger bij het gemeentelijk WMO onderzoek en arrangementen teams nauwgezet geïnventariseerd, met inachtneming van de algemeen gebruikelijke zorg.**
- 10. De (jonge) mantelzorger wordt uitgenodigd en is zo mogelijk aanwezig bij het keukentafelgesprek van de zorgvrager. In een stroomdiagram of -schema voor het gemeentelijke Wmo onderzoek wordt de positie van de (jonge) mantelzorger helder en inzichtelijk weergegeven.**

4. Vrijwillige ondersteuning en respijtzorg

4.1. Wat is vrijwillige ondersteuning?

Vrijwilligers die individuele ondersteuning bieden zijn mensen die zich op vrijwillige basis en niet in een bepaald dienstverband inzetten in de thuissituatie. Deze vorm van ondersteuning komt voor in de vorm van vrijwillige huishulp, georganiseerde burenhulp en buddyzorg. Deze vrijwilligers worden zorgvuldig geworven, geselecteerd, geschoold en begeleid voor en tijdens hun werk. In onze gemeente wordt de match tussen hulp geven en hulp vragen en de begeleiding daar om heen, uitgevoerd door Welzijnswerk Midden-Drenthe. Aanvragen kunnen gedaan worden bij Het Loket voor Zorg en Dienstverlening. De koppeling vindt bij voorkeur plaats in de eigen woonomgeving. De verbinding tussen vrijwilligerswerk en professionele hulp is lokaal het gemakkelijkst te leggen (o.a. via lokale hometeams, hulpverleners en cliëntadviseurs). Hiervoor werken meerdere organisaties voor vrijwillige hulpverlening met elkaar samen (SamSam).

4.2. Aandachtspunten bij de vrijwillige ondersteuning

Het werven en houden van vrijwilligers die individuele ondersteuning bieden, vergt een eigen aanpak, terwijl de vraag naar hen de komende tijd zal toenemen. Het aantal en de complexiteit van de aanvragen neemt toe. Het gaat vaak om situaties waarbij meerdere problemen spelen op het gebied van psychiatrie, dementie, lichamelijke handicaps e.d. Om deze vragen goed te kunnen bemiddelen is er behoefte aan meer deskundige vrijwilligers, die voor langere tijd kunnen worden ingezet. De deskundigheid, die gevraagd wordt betreft vooral het kunnen omgaan met mensen met een psychische of psychogeriatrische beperking en mensen met een combinatie van beperkingen. Daarnaast is er behoefte aan vrijwilligers uit diverse leeftijdscategorieën.

Sinds 2015 neemt het gemeentelijk belang voor “het vinden en binden” van deze vrijwilligers die ondersteuning in de thuissituatie kunnen bieden, nog meer toe. Wij zijn ons hiervan bewust. De gemeenteraad heeft op 26 februari 2015 ingestemd met de bekostiging van aanvullende scholing en vervoerskosten van (zorg)vrijwilligers. Na de behandeling van een tweejarig projectvoorstel van Welzijnswerk Midden-Drenthe is een budget van € 32.000,- beschikbaar gesteld.

Want, samengevat gaat het de komende tijd om het volgende:

- Het werven van de vrijwilligers en vervolgens de totstandkoming van een goede match heeft een hoge prioriteit;
- Het matchingsproces tussen zorgvrager en vrijwilliger vergt veel tijd, omdat dit zo zorgvuldig mogelijk moet plaatsvinden onder een goede begeleiding;
- Voor een vrijwilliger is blijvende begeleiding uitermate belangrijk en bij voorkeur door een vast iemand;
- Aanvullende scholing van vrijwilligers en een vergoeding van vervoerskosten door vrijwilligers is noodzakelijk ter ondersteuning van “het vinden en binden van vrijwilligers”, met name voor die vrijwilligers die werken met mensen met een beperking.

4.3 Respijtzorg

Respijtzorg is vervangende zorg voor een mantelzorger. Respijtzorg is voor een mantelzorger veel meer dan alleen ontspanning en is van groot belang om overbelasting te voorkomen. Soms heeft de mantelzorger even tijd voor zichzelf nodig. Om uit te rusten, andere mensen te zien of andere dingen te doen dan zorgen. Vervangende zorg of respijtzorg betekent tijdelijk de zorg overdragen aan een ander. Deze zorg kent vele vormen: buurtzorg⁴, opvang buitenshuis, zoals dagopvang, verblijf in een logeerhuis of in een time-outvoorziening of een zorg vrijwilliger thuis in zijn/haar vertrouwde omgeving. De respijtzorg kan uitgevoerd worden door een beroepskracht of vrijwilliger. Respijtzorg kan incidenteel zijn, bijvoorbeeld tijdens een vakantie, of structureel, bijvoorbeeld een dagdeel per week of een weekend per maand. Respijtzorg is soms gratis, bijvoorbeeld als het om vrijwilligerswerk gaat. Als de zorgvrager zelf ondersteuning krijgt vanuit de Wmo is een vergoeding vanuit de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) mogelijk. Als de zorgvrager zorgt krijgt vanuit de Wet langdurige zorg (Wlz) dan is een indicatie voor respijtzorg mogelijk bij het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ). In beide situaties geldt hiervoor een inkomensafhankelijke eigen bijdrage. Ook vergoeden zorgverzekeraars respijtzorg geheel of gedeeltelijk vanuit de aanvullende verzekering. Een zorgvrager kan bij de gemeente vanuit de Jeugdwet een aanvraag doen voor logeeropvang voor kinderen met een beperking, stoornis of aandoening.

Het belang van respijt zorg neemt de komende tijd aan betekenis toe. Het verdient aanbeveling dat voor Midden-Drenthe een goed overzicht van mogelijkheden beschikbaar komt en eventuele hiaten in beeld worden gebracht. En dat kan alleen door de mantelzorgers zelf hierbij te betrekken. De handleiding van het transitiebureau Wmo, 'Adempauze voor mantelzorgers, respijtbeleid in gemeenten' (november 2013) en de rapportage "...Respijt op maat Drenthe" van het Drents Platform Mantelzorg (april 2015) kan hierbij behulpzaam zijn.

Acties

11. Aan Welzijnswerk Midden-Drenthe wordt gevraagd om de mogelijkheden voor respijtzorg in Midden-Drenthe overzichtelijk in beeld te brengen, evenals mogelijke hiaten of knelpunten.

12. De uitkomsten van het onderzoek onder 11 leiden tot een aanvullende notitie over respijtzorg. Deze willen we in juni 2016 aanbieden aan de raad.

⁴ Werkplan Consulent Mantelzorg 2015 Welzijnswerk Midden-Drenthe.

5. Mantelzorg en Ruimtelijke Ordening

Naast de sociale kant van mantelzorg kan mantelzorg ruimtelijke impact hebben op onze leefomgeving. Het gaat dan om situaties, waarin mantelzorg in de nabijheid van de zorgvrager is gewenst. Het ruimtelijke beleid (o.a. voor bouwaanvragen en/of principe-verzoeken) staat opgenomen in bestemmingsplannen. Er blijft altijd ruimte voor specifieke individuele situaties, waarbij de gemeente wil meedenken bij het zoeken naar oplossingen.

Langer thuis wonen is een algemene maatschappelijke tendens en een belangrijk uitgangspunt van het zorgbeleid. In het fysieke domein is een geschikte of geschikt te maken woning daarvoor van groot belang. In het sociale domein vormt mantelzorg (in toenemende mate) een toegepast en voorkomend zorgconcept bij die tendens.

Goede randvoorwaarden zijn noodzakelijk en kunnen mantelzorgers stimuleren om hulp aan hun naaste te (blijven) geven. De gemeente bepaalt zelf de toegang, de vorm en inhoud van de voorzieningen binnen de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Tegelijkertijd is de gemeente ook volledig verantwoordelijk voor de financiering ervan. Dat betekent, dat de gemeente zowel maatschappelijk als financieel belang heeft dat mantelzorgers (een deel van) de verzorging van de inwoners met een ondersteuningsvraag op zich nemen.

Bij een intensieve en/of dagelijkse mantelzorgvraag kan er behoefte ontstaan aan een zogenaamde mantelzorgwoning. Daarbij wordt een tijdelijke woning toegevoegd bij een bestaande woning, waarbij de mantelzorgverlener of mantelzorgontvanger deze woonoplossing betreft en vanuit die nieuwe mantelzorgwoning voortdurend mantelzorg kan verlenen of ontvangen. De woonoplossing kan bestaan uit inwoning, een mantelzorgwoning die (deels) in een aanbouw of (vrijstaand) bijgebouw gerealiseerd wordt of in de vorm van een mobiele mantelzorgwoning. De woonoplossing is altijd van tijdelijke aard: voor de duur van de mantelzorgrelatie.

Het Besluit omgevingsrecht (Bor) is per 1 november 2014 gewijzigd. Door deze wijziging heeft mantelzorg een plek gekregen in de ruimtelijke ordening. Onder bepaalde voorwaarden is het nu mogelijk om vergunningsvrij (tijdelijke) mantelzorgwoningen toe te staan en/of bestaande bijgebouwen om te bouwen tot mantelzorgwoning.

In de praktijk blijkt dit nog niet altijd toereikend te zijn, om aan de vraag van een mantelzorgwoning te kunnen voldoen. De gemeente is op dit moment bezig om aanvullend beleid te maken voor mantelzorg in relatie tot de ruimtelijke ordening.

Actie

13. De gemeente formuleert aanvullend beleid voor mantelzorg in relatie tot de ruimtelijke ordening.

6. Wat is er zoal gebeurd de afgelopen periode?

Allereerst wordt opgemerkt dat zowel door Welzijnswerk Midden-Drenthe als de gemeente aan de meeste acties is gewerkt. Er is sprake van een doorgaand proces en terugkerende activiteiten, zoals het geven van voorlichting over mantelzorg, het ondersteunen en het organiseren van activiteiten voor (jonge) mantelzorgers, en andere.

Hierna volgt een niet uitputtende actualisering van de acties en de voornemens, welke aansluiten bij of in het verlengde liggen van het in mei 2013 vastgestelde Beleidsplan.

6.1. Acties t.b.v. de mantelzorgondersteuning

Veel activiteiten worden uitgevoerd door Welzijnswerk Midden-Drenthe (hierna Welzijnswerk) in goede samenspraak met de gemeente. Het ContactPunt Mantelzorg (CPM) Midden-Drenthe, bestaande uit een kerngroep van o.a. (ex-)mantelzorgers, organiseert diverse activiteiten ten behoeve van lotgenotencontact. Het CPM is opgericht in 2004 en heeft een kerngroep van (ex-)mantelzorgers. Het CPM heeft onlangs een nieuwe succesvolle oproep gedaan aan mantelzorgers om zich te melden bij het CPM. De georganiseerde bijeenkomsten zijn afwisselend een themabijeenkomst, een praatmiddag of een ontspannende activiteit. De bijeenkomsten vinden plaats in Beilen, Smilde of Westerbork en er zijn geen kosten voor de deelnemers aan verbonden. Indien noodzakelijk en gevraagd wordt er voor vervoer gezorgd. De consulent mantelzorg heeft een adviserende rol in het CPM Midden-Drenthe.

- Het Contact Punt Mantelzorg (CPM) Midden-Drenthe heeft 6 activiteiten georganiseerd. Het zijn afwisselend thematische, recreatieve en gespreksbijeenkomsten. Gemiddeld deelnemers aantal van 25 – 30 mantelzorgers.
- De Dag van de Mantelzorg (10 november) werd eveneens georganiseerd door het CPM. In het ochtendgedeelte was er een kennismaking en discussie met wethouder over mantelzorg. In de middag een ontspannende, (verwen)-bezigheid. Er waren 43 mantelzorgers aanwezig.
- Het Contact Punt Mantelzorg is uitgebreid met 2 nieuwe kerngroep leden, waaronder de vertegenwoordiger mantelzorg van de Wmo Adviesraad MD en een ex gemeenteraadslid. De rol van de consulent mantelzorg is grotendeels teruggebracht van coördinator naar adviseur.
- Welzijnswerk heeft activiteiten voor jonge mantelzorgers georganiseerd in juni en december 2014. Een goede opkomst van respectievelijk 12 en 16 jonge mantelzorgers. Jonge mantelzorgers worden bereikt via facebook, krant van Midden-Drenthe/Smildeger Neiskrant (persbericht), bestaande jonge mantelzorgers en via het basis- en voortgezet onderwijs. Deze activiteiten worden gecontinueerd.

- Met diverse jonge mantelzorgers zijn interviews gehouden om te achterhalen wat behoeften zijn. Organiseren van specifieke (thema)bijeenkomsten is een optie om uit te werken. Scholen in basis- en voortgezet onderwijs worden benaderd om aandacht te besteden aan de thematiek van jonge mantelzorgers en zo ook 'verborgen' jonge mantelzorgers op te sporen.
- Het Loket voor Zorg en Dienstverlening van Welzijnswerk is de plek waar mantelzorgers terecht kunnen met hun vragen. Via dit Loket wordt mantelzorgers ook gewezen op de activiteiten van het CPM.
- Welzijnswerk heeft samen met de gemeente Midden-Drenthe een oriënterend gesprek gehad met Friesland Campina over 'mantelzorgvriendelijk personeelsbeleid'. Friesland Campina heeft al een mantelzorgvriendelijk beleid. De gemeente Midden-Drenthe en Welzijnswerk werken momenteel aan de totstandkoming van een mantelzorgvriendelijk personeelsbeleid.
- Het vinden en bereiken van mantelzorgers heeft blijvende aandacht. Een actiever gebruik van de krant van Midden-Drenthe (en Smildeger Neiskrant en Veldpost) is één van de PR acties. Welzijnswerk ontwikkelt het Meedoen Magazine waarin we o.a. aandacht gaan besteden aan mantelzorgers. Ook specifieke folders zijn in de maak om bij huisbezoeken uit te kunnen delen.
- Naast PR activiteiten voor het vinden en bereiken van mantelzorgers is Welzijnswerk MD momenteel bezig voorbereidingen te treffen voor de organisatie van een informatiemarkt 'om zelfredzaam te blijven'. De informatiemarkt zal attractief en laagdrempelig van inhoud zijn; er wordt een pilot gestart in Smilde met een mogelijke uitrol naar Westerbork en Beilen.
- Respijtzorg, informeel en formeel, is erg belangrijk voor mantelzorgers om hun mantelzorgtaken te kunnen blijven volhouden. Er is een aanzet gemaakt om respijtzorg binnen de gemeente verder te ontwikkelen. Met het verder uitbouwen van vrijwillige ondersteuning (vrijwilligerswerk thuis) door Welzijnswerk MD is een eerste stap gemaakt op het gebied van informele zorg. Welzijnswerk ziet meer mogelijkheden en kansen. Onderzocht wordt of er meer Pluspunten ontwikkeld kunnen worden en wat de aanpak van Dorpszorg/Buurtzorg hierbij kan betekenen.
- De gemeente heeft een belangrijke rol t.a.v. de waardering van mantelzorgers. Welzijnswerk Midden-Drenthe kan een nader onderzoek doen naar mogelijke en gewenste vormen van erkennen en waarderen, die ten goede komt aan zo veel mogelijk mantelzorgers in de gemeente, wanneer hiervoor ook financiële middelen beschikbaar zullen zijn.

6.2. Acties door de gemeente

In samenspraak met Welzijnswerk Midden-Drenthe zijn enkele activiteiten benoemd, welke vanuit de gemeente zullen worden geïnitieerd.

- We hebben enkele keren een oproep om deel te nemen aan de jaarlijkse Dag van Mantelzorg in november met een begeleidende brief en een presentje ondersteund. Dit werd gewaardeerd. We stellen voor om in samenspraak met het Contactpunt Mantelzorg Midden-Drenthe dit waar mogelijk te herhalen.
- De verkenning welke reguliere activiteiten zich gemakkelijk lenen om ook mantelzorgers er bij te betrekken of om hen uit te nodigen er aan deel te nemen, bijvoorbeeld aansluiten bij grotere evenementen, zal de komende periode worden opgepakt.
- Naast het gebruikelijke vrijwilligerswerk is ook mantelzorg als tegenprestatie in het geval van een bijstandsuitkering geaccepteerd en wordt in individuele situaties de mantelzorger gehele of gedeeltelijke ontheffing van de sollicitatie plicht verleend. Dit heeft zich tot nu toe een enkele keer voorgedaan.
- Gemeente intern hebben wij behoeften en wensen gepeild van onze eigen werknemers die tevens mantelzorger zijn; dit met het oog op de voorbereiding van een mogelijke erkenningscertificaat als mantelzorg vriendelijke werkgever. Het voorstel is in het Management Team besproken; aan een dergelijke erkenning zijn geen meerkosten verbonden. Het gaat erom dat er een open cultuur is binnen de organisatie, dat er vrijelijk over gesproken kan worden en dat mantelzorg in het sociaal statuut wordt opgenomen. En verder is het maatwerk. Momenteel worden de te nemen stappen voorbereid.
- In onze bedrijfscontacten met ondernemers zullen wij aandacht vragen voor de werkende mantelzorger om ook bij de werkgevers in onze eigen gemeente het belang van goede faciliteiten voor mantelzorg te benadrukken. Zodra de gemeente zelf een voorbeeld functie kan vervullen, zullen wij waar mogelijk de komende periode het onderwerp Werk en Mantelzorg agenderen.
- De inzet van de mantelzorger en de vrijwilliger is niet opgenomen in het aanbestedingsbeleid. De afweging om hier van gebruik te maken wordt per aanbesteding (in de zorg) bepaald en opgenomen in de aanbestedingsdocumenten. Gezien de ontwikkelingen in de zorg wordt er steeds meer in de toegang rekening gehouden met wat een mantelzorger of vrijwilliger kan bijdragen aan de zorg van een cliënt.
- Wij verwachten van onze medewerkers oog en oor en inlevingsvermogen in hun werk bij de ontmoeting van mantelzorgers. Niet bekend is in hoeverre deze actie als geslaagd mag worden gewaardeerd. Ook dit is een aspect van het zijn van een mantelzorgvriendelijke werkgever, wat ook de Wmo Adviesraad Midden-Drenthe van de gemeente verwacht.

7. Financiën

De gemeenten ontvangen vanaf 2015 via het gemeentefonds en in het budget voor het Sociaal Domein een bedrag van 11 miljoen structureel extra voor de ondersteuning van de mantelzorgers. Verder komen de voormalige rijksmiddelen voor het mantelzorgcompliment ook naar de gemeenten toe, maar nadat een grote korting hierop is toegepast. In de mei circulaire van 2014 is aangegeven dat de gemeenten vanaf 2015 een bedrag van € 70 miljoen ontvangen en vanaf 2016 wordt dit opgehoogd tot 100 miljoen.

De benodigde € 40.000,- (€ 20.000,- in 2015 en € 20.000,- in 2016) voor een “Innovatiefonds informele zorg” voor (waarderings- en respijt) activiteiten voor mantelzorgers worden beschikbaar gesteld uit het gemeentelijke WMO budget Begeleiding. De benodigde € 6.000,- voor het onderzoek naar mogelijke en gewenste waarderingsvormen zijn incidenteel en kunnen worden gedekt met middelen uit het budget voor de invoeringskosten AWBZ.

Bijlage Acties

- 1 Jonge mantelzorgers worden expliciet als doelgroep gezien en opgenomen in het jeugd-, wmo- en onderwijsbeleid (juni 2015).**
- 2 We willen en blijven de inzet van (jonge) mantelzorgers ondersteunen en waar mogelijk versterken of verlichten, zodat zij de kans en de ruimte krijgen om activiteiten te ondernemen die bij hun leeftijd passen (juni 2015).**
- 3 Voor een omschrijving van wie mantelzorger is, hanteren wij voorlopig de volgende werkomschrijving: “U biedt hulp aan en zorgt voor een ouder, partner, kind, familielid, buurman of iemand uit uw vriendenkring die chronisch ziek is, verslaafd is of een lichamelijke of psychische beperking heeft. Dan bent u mantelzorger” (juni 2015).**
- 4 Voor toetsingscriteria bij nieuw beleid hanteren wij de wettelijke Wmo definitie en kan een verklaring van een deskundige worden gevraagd en/of zo nodig aanvullende criteria worden opgesteld (juni 2015).**
- 5 We handhaven onze visie in het vastgestelde Beleidsplan van mei 2013 over de ondersteuning en immateriële waardering van mantelzorgers (juni 2015).**
- 6 Welzijnswerk Midden-Drenthe vragen we om nader onderzoek te doen onder mantelzorgers naar mogelijke vormen van (een al of niet geldelijke) waardering en erkenning, de kosten hiervan bedragen € 6.000,00 (januari 2016 afgerond).**

- 7** Voor het organiseren van activiteiten en mogelijke attenties voor (jonge) mantelzorgers stellen we voor de komende periode (2015 en 2016) een aanvullend budget van 2 keer € 20.000,- beschikbaar aan Welzijnswerk Midden-Drenthe **(november 2015 en november 2016)**.
- 8** We vragen Welzijnswerk Midden-Drenthe te monitoren in hoeverre jonge mantelzorgers via intermediairs worden bereikt en deel hebben genomen aan activiteiten met lotgenoten **(doorlopend 2015 en 2016)**.
- 9** De komende twee jaar wordt het wel en wee van de jonge mantelzorger bij het gemeentelijk WMO onderzoek en arrangementen teams nauwgezet geïnventariseerd, met inachtneming van de algemeen gebruikelijke zorg **(vanaf september 2015)**.
- 10** De (jonge) mantelzorger wordt uitgenodigd en is zo mogelijk aanwezig bij het keukentafelgesprek van de zorgvrager **(vanaf september 2015)**. In een stroomdiagram of -schema voor het gemeentelijke Wmo onderzoek wordt de positie van de (jonge) mantelzorger helder en inzichtelijk weergegeven **(juni 2016)**.
- 11** Aan Welzijnswerk Midden-Drenthe wordt gevraagd om de mogelijkheden voor respijtzorg in Midden-Drenthe overzichtelijk in beeld te brengen, evenals mogelijke ohiaten of knelpunten **(januari 2016)**.
- 12** De uitkomsten van het onderzoek onder 11 leiden tot een aanvullende notitie over respijtzorg. Deze willen we in juni 2016 aanbieden aan de raad
- 13** De gemeente formuleert aanvullend beleid voor mantelzorg in relatie tot de ruimtelijke ordening **(juni 2016)**.

BIJLAGE 1. Verschillen mantelzorg en vrijwilligerswerk

Mantelzorg	Vrijwilligerswerk
Mantelzorg bied je vanuit je directe relatie met de zorgontvanger en doe je ongeorganiseerd	Vrijwilligers verrichten werkzaamheden in enig georganiseerd verband, onverplicht en onbetaald ten behoeve van anderen
Mantelzorg overkomt je, je rolt erin	Voor vrijwilligerswerk kies je bewust
Als mantelzorger ben je beschikbaar wanneer het nodig is en je kunt er niet zo maar mee stoppen	Als vrijwilliger kun je zelf bepalen hoeveel tijd je erin wilt steken. Een vrijwilliger kan afhaken als het werk te zwaar wordt
Als mantelzorger doe je wat nodig is	Een vrijwilliger kan zelf de aard van het werk bepalen
Mantelzorg betreft iemand uit de familie- of vriendenkring of bureu	Vrijwillige zorg betreft iemand buiten de familierelaties
Door mantelzorg loop je gevaar voor psychische en lichamelijke overbelasting	Vrijwilligerswerk wordt als ontspannend ervaren
Mantelzorg kan je beperken in het onderhouden van contacten	Door vrijwilligerswerk breid je je contacten uit
Mantelzorgers voelen zich vaak ondergewaardeerd	Vrijwilligers kunnen zich vaak gewaardeerd voelen
Mantelzorg wordt vanzelfsprekend gevonden	Vrijwilligerswerk wordt 'mooi' gevonden
Mantelzorgers krijgen weinig feedback	Vrijwilligers krijgen vaak een training en ze hebben onderling contact

BIJLAGE 2. *Resultaten informatie bijeenkomst mantelzorgers door het CPM Midden-Drenthe op 11 februari 2015*

1. Geef als gemeente extra aandacht en zorg aan jonge mantelzorgers. Ter illustratie, de aanwezige mantelzorgers⁵ willen zelfs afstand doen van de eigen privileges als dit ten goede komt van de jonge mantelzorgers.
2. Dag van de mantelzorg (10 november) bestaat al, maar misschien kan er vanuit de gemeente meer worden gedaan (naast de activiteiten van het Contactpunt Mantelzorg). Een geldbedrag is niet per se nodig, maar een symbolische gebaar (bijvoorbeeld een bloemetje) wordt zeer gewaardeerd.
3. Breng de mantelzorgers in kaart voor de gemeente Midden-Drenthe (wie, wat, waar)
4. Wees alert op de aanwezigheid van de mantelzorger bij het keukentafelgesprek en doe daar ook moeite voor.
5. Neem de mantelzorger vervolgens ook standaard mee in de rapportage. Zo is deze informatie ook bij de gemeente bekend.
6. Extra aandacht voor psychiatrische patiënten ('GGZ groep'). Voor deze groep heeft de huishoudelijke hulp wellicht nog een extra sociale functie.
7. Let ook op nazorg voor mantelzorgers. Bij overlijden van de hulpbehoevende kan de mantelzorger in een diep dal komen en heeft daarom nog steeds behoefte aan aandacht/ zorg.
8. Schema maken voor indicatie (breng de vervolgstappen in beeld om zo het proces inzichtelijk te maken).
9. Ondersteuning vrijwilligers ook voor mantelzorgers.
10. Aandacht voor respijtzorg. Hoe zit de respijtzorg nu in elkaar door de transitie?
11. Periodieke aandacht voor overbelasting, hoe kun je dit tijdig opmerken en wat zijn de beste manieren om overbelasting te voorkomen.

⁵ De aanwezige mantelzorgers zijn betrokken mantelzorgers maar vertegenwoordigen niet de volledige groep werkzame mantelzorgers in en voor Midden-Drenthe in het algemeen.